

DOI:10.33942/sit1393

УДК: 378

АВИАЦИЯ АДИСТИКТЕРИНДЕГИ СТУДЕНТТЕРГЕ КЫРГЫЗ ТИЛИН ЭКИНЧИ ТИЛ КАТАРЫ ОКУТУУДА ТЕРМИНОЛОГИЯЛЫК КОМПЕТЕНТТҮҮЛҮКТӨРҮН КАЛЫПТАНДЫРУУНУН МЕТОДИКАСЫ

Рысбекова Д.А.

И. Абдраимов атындагы КАИ, ага окутуучу, E-mail: dilbararysbekova@gmail.com

Аннотация: Бул макалада авиация адистиктеринде билим алып жаткан студенттерге кыргыз тилин экинчи тил катары үйрөтүүдө терминологиялык компетенттүүлүктү калыптандыруу маселеси каралат. Терминологиялык компетенттүүлүк түшүнүгүнүн мазмуну лексикалык, семантикалык, функционалдык жана прагматикалык компоненттердин негизинде талданып, анын экинчи тилди өздөштүрүүдөгү өзгөчөлүктөрү белгиленет. Изилдөөнүн алкагында авиация тармагындагы тилдик талаптар, студенттердин лингвистикалык даярдыгына коюлуучу ИКАО талаптары, ошондой эле авиациялык терминологиянын предметтик өзгөчөлүктөрү эске алынган. Макалада кыргыз тилин кесипке багытталган тил катары үйрөтүүдө колдонулуучу методикалык ыкмалар (контексттик окутуу, ролдук оюндар, лексикалык көнүгүүлөр, ИКТ каражаттарын колдонуу ж.б.) системалаштырган, практикалык сабактардын сценарийлеринен үзүндүлөрдү жана студенттик прогрессти баалоо ыкмалары сунушталат. Изилдөөнүн жыйынтыгы катары терминологиялык компетенттүүлүктү натыйжалуу калыптандыруу үчүн комплекстүү жана максаттуу мамиле талап кылынары баса белгиленет.

Негизги сөздөр: кыргыз тили, экинчи тил, терминологиялык компетенттүүлүк, авиация, тил окутуу методикасы, кесиптик тил.

МЕТОДИКА ФОРМИРОВАНИЯ ТЕРМИНОЛОГИЧЕСКИХ КОМПЕТЕНЦИЙ ПРИ ОБУЧЕНИИ КЫРГЫЗСКОМУ ЯЗЫКУ КАК ВТОРОМУ СТУДЕНТОВ АВИАЦИОННЫХ СПЕЦИАЛЬНОСТЕЙ

Рысбекова Д.А.

КАИ им. И. Абдраимова, старший преподаватель, E-mail: dilbararysbekova@gmail.com

Аннотация: В данной статье рассматривается проблема формирования терминологической компетенции при обучении кыргызскому языку как второму у студентов, обучающихся по авиационным специальностям. Анализируется содержание понятия терминологической компетенции с учетом лексического, семантического, функционального и прагматического компонентов, отмечаются ее особенности при овладении вторым языком. При исследовании учитывались лингвистические требования в авиационной отрасли, требования ИКАО к лингвистической подготовке студентов, а также предметная специфика авиационной терминологии. В статье систематизированы методические подходы, используемые при обучении кыргызскому языку как профессионально-ориентированному языку (контекстное обучение, ролевые игры, лексические упражнения, использование средств ИКТ и т.д.), приведены фрагменты сценариев практических занятий, представлены методы оценки успеваемости учащихся. Результаты исследования подчеркивают, что для эффективного развития терминологической компетенции необходим комплексный и целенаправленный подход.

Ключевые слова: кыргызский язык, второй язык, терминологическая компетенция, авиация, методика преподавания языка, профессиональный язык.

METHODOLOGY FOR FORMING TERMINOLOGICAL COMPETENCES IN TEACHING KYRGYZ AS A SECOND LANGUAGE TO STUDENTS IN AVIATION SPECIALTIES

Rysbekova D.A.

KAI named after I.Abdraimov, Senior Lecturer, E-mail: dilbararysbekova@gmail.com

Abstract: This article considers the issue of forming terminological competence in teaching the Kyrgyz language as a second language to students studying in aviation specialties. The content of the concept of terminological competence is analyzed on the basis of lexical, semantic, functional and pragmatic components, and its features in the acquisition of a second language are noted. The study takes into account the linguistic requirements of the aviation industry, ICAO requirements for the linguistic preparation of students, as well as the subject features of aviation terminology. The article systematizes the methodological methods used in teaching the Kyrgyz language as a profession-oriented language (contextual learning, role-playing games, lexical exercises, use of ICT tools, etc.), presents excerpts from practical lesson scenarios and methods for assessing student progress. As a result of the study, it is emphasized that a comprehensive and purposeful approach is required for the effective formation of terminological competence.

Keywords: Kyrgyz language, second language, terminological competence, aviation, language teaching methodology, professional language.

Киришүү. Кыргыз тилин экинчи тил катары окутуу — заманбап тил үйрөтүү методикасынын маанилүү багыттарынын бири болуп эсептелет. Айрыкча авиация сыяктуу коопсуздукка, тактыкка жана эл аралык өз ара түшүнүшүүгө негизделген тармактарда мамлекеттик тилди өздөштүрүү — кесиптик даярдыктын ажырагыс бөлүгү катары мааниге ээ. Кыргыз Республикасынын Конституциясында кыргыз тили — мамлекеттик тил катары бекитилгендигине байланыштуу, жогорку билим берүү мекемелеринде тилди системалуу үйрөтүү, анын ичинде адистештирилген кесиптик лексиканы окутуу — мезгилдин талабы. Ошондой эле тил саясатынын алкагында кыргыз тилинде кесиптик коммуникация жүргүзүүгө жөндөмдүү авиация адистерин даярдоо өзгөчө актуалдуулукка ээ болууда [6].

Авиация тармагындагы студенттер үчүн кыргыз тилин экинчи тил катары окутууда терминологиялык компетенттүүлүктү калыптандыруу — бул тилди практикалык-кесиптик максатта өздөштүрүүнүн натыйжалуулугун камсыз кылуучу негизги факторлордун бири. Терминдерди туура жана так колдонуу жөндөмү адистин тилдик, кесиптик жана маданий компетенттүүлүктөрүн бириктирген комплекстүү көрсөткүч болуп саналат. Буга байланыштуу кыргыз тилинде авиациялык терминдерди өздөштүрүүнүн натыйжалуу методикасын иштеп чыгуу жана аны окуу процессине киргизүү илимий-методикалык жактан негиздөөнү талап кылат.

Макаланын максаты — авиация адистиктеринде билим алып жаткан студенттер үчүн кыргыз тилин экинчи тил катары окутууда терминологиялык компетенттүүлүктү калыптандыруунун методикалык негиздерин талдоо жана практикалык сунуштарды иштеп чыгуу.

Илимий жана кесиптик коммуникацияда терминологияны туура жана так колдонуу жөндөмү тилдик компетенттүүлүктүн маанилүү көрсөткүчү болуп саналат. Мындай жөндөмдү калыптандыруу тил үйрөнүү процесси үчүн гана эмес, адистик боюнча сапаттуу

билим алууда да чечүүчү фактор болуп эсептелет. Лингводидактикада бул түшүнүк көбүнчө "терминологиялык компетенттүүлүк" (ТК) термини аркылуу түшүндүрүлөт [2, 5].

Ж.Е.Ермолаева «Терминологиялык компетенттүүлүк – бул адистин ишкердик жана жеке сапаттарынын ажырагыс мүнөздөмөсү, ал кесиптик ишмердиктин максаттарына жетүү үчүн жетиштүү билимдин, көндүмдөрдүн жана тажрыйбанын деңгээлин гана эмес, инсандын социалдык жана моралдык позициясын да чагылдырат» деп эсептейт [4].

Э.А. Петрова жана Д.А. Галиева терминологиялык компетенцияны кесиптик компетенттүүлүктүн негизги бөлүгү катары чечмелейт, ал жалпы кесиптик, профессионалдык жана тар кесиптик терминдерди өздөштүрүүнүн негизинде профессионалдык маданияттар аралык коммуникацияга катышууга мүмкүндүк берет [8].

Н.В. Бордовская жана Е.А. Кошкина терминологиялык компетенцияны кесиптик компетенттүүлүктүн компоненти катары карайт. Терминологиялык компетенттүүлүк деп алар адистин жеке, материалдык, убакыт жана башка ресурстардын минималдуу көлөмүн колдонуу менен кесиптик маселелерди чечүүдө терминологияны туура колдонуу жөндөмдүүлүгүн жана даярдыгын түшүндүрөт [3].

Кыргыз тилин экинчи тил катары үйрөнүп жаткан студенттер үчүн терминологиялык компетенттүүлүктүн түзүмү төмөнкү негизги деңгээлдерден турат:

- Лексикалык деңгээл – авиациялык терминдерди сөздүк курамда өздөштүрүү, активдүү колдонуу;
- Семантикалык деңгээл – терминдин маанисин түшүнүү, аны башка синонимикалык же көп маанилүү лексикадан айырмалай билүү;
- Функционалдык деңгээл – терминдерди туура контекстте, кесиптик дискурста колдонуу;
- Прагматикалык деңгээл – тилдик бирдиктерди коммуникативдик максатка ылайык колдонуу жөндөмү (мисалы, учуу алдындагы брифинг, коопсуздук боюнча нускамалар ж.б.).

Кыргыз тилинде терминологияны өздөштүрүүнүн өзгөчөлүгү — бул тилдин морфологиялык жана синтаксистик түзүлүшүндө. Кыргыз тилинде бир термин бир нече грамматикалык формаларда кездешет, ал эми авиация сыяктуу адистиктерде алардын колдонулушу өзгөчө тактыкты талап кылат. Мындан тышкары, авиациялык терминдердин көбү англис тилинен түз которулуп келүүдө, бул болсо кыргыз тилинин фразеологиялык өзгөчөлүктөрүн эске алуу менен адаптациялоону талап кылат. Ошондуктан студенттерге тил үйрөтүүдө терминдерди контекстте берүү, мультимедиялык материалдар менен иштөө жана рөлдүү көнүгүүлөрдү колдонуу сунушталат.

Авиация тармагында тил билүү — бул жөн гана кошумча көндүм эмес, ал коопсуздуктун, жоопкерчиликтиң жана эл аралык стандарттарга ылайык иш алып баруунун негизги шарттарынын бири. Эл аралык авиация уюму — ICAO (International Civil Aviation Organization) — тарабынан белгиленген тилдик талаптарга ылайык, учкучтар, диспетчерлер жана башка авиация кызматкерлери англис тилин жана жергиликтүү мамлекеттик тилди жетиштүү деңгээлде өздөштүрүүгө тийиш. Кыргызстандагы шартта бул талаптар кыргыз жана орус тилдерине, ошондой эле авиациялык англис тилине тиешелүү болуп саналат.

Авиациялык терминологиянын өзгөчөлүгү — анын жогорку тактыкка, бир маанилүүлүккө жана функционалдуулукка негизделгендигинде. Бул терминдер көбүнчө көп

компоненттүү, эл аралык негизде түзүлгөн жана кээде бир эле сөз ар кандай контекстте өз алдынча мааниге ээ болушу мүмкүн. Мисалы, “boarding” термини учууга отуруу, кардарларды кабыл алуу, текшерүү пункту сыяктуу маанилерде колдонулушу мүмкүн. Кыргыз тилинде мындай терминдерди адаптациялоо көп учурда тилдик тоскоолдуктарга алып келет.

Кыргыз тилин өздөштүрүп жаткан студенттердин арасында авиациялык терминдерди кабыл алууда бир нече негизги тоскоолдуктар байкалат:

- Фонетикалык өздөштүрүүдөгү татаалдык (терминдердин үндөшпөй жатышы);
- Грамматикалык структуралардын айырмачылыгы (өзгөчө англис-кыргыз тилдеринде);
- Кесиптик кызыгуу деңгээлинин төмөн болушу жана мотивациянын жетишсиздиги;
- Лексикалык минимумдун стандартташтырылбагандыгы жана окуу материалдардын тартыштыгы.

Ошентсе да, бул багытта бир катар мүмкүнчүлүктөр да бар. Алардын катарына мультимедиялык ресурстарды колдонуу, авиациялык симуляторлордо тилдик сценарийлерди ишке киргизүү, кесипке багытталган ролдук оюндар жана жумуштук документтер менен иштөө көндүмдөрүн өздөштүрүү кирет. Бул ыкмалар студенттердин практикалык тил колдонуу жөндөмүн жогорулатууга өбөлгө түзөт.

Кыргыз тилин окутууда терминологиялык компетенттүүлүктү калыптандыруу атайын дидактикалык ыкмалар жана стратегиялар аркылуу ишке ашырылат [7]. Айрыкча авиация багытындагы студенттер үчүн бул методикалык ишмердик терең илимий негизде курулуп, тил менен кесиптик компетенцияны айкалыштыруу багытында өнүгүшү зарыл. Изилдөөлөргө таянсак, тил үйрөнүү процесси студенттердин практикалык ишмердигине байланыштуу контекстте уюштурулганда, терминология тез жана сапаттуу өздөштүрүлөт.

Методикада төмөнкү негизги **принциптер жана багыттар** артыкчылыктуу каралат:

1. Коммуникативдик жана предметтик-интеграцияланган окутуу (CLIL)

Бул ыкма тил менен кесиптик мазмунду параллелдүү үйрөтүүнү максат кылат. Мисалы, "авиациядагы коопсуздук техникасы" боюнча тексти талдоо аркылуу студенттер кесипке тиешелүү терминдерди өздөштүрүп, ошол эле учурда тилдик көндүмдөрүн өнүктүрүшөт.

Окутуунун бул түрү **семантикалык жана функционалдык деңгээлдеги** компетенцияларды бекемдөөгө жардам берет.

2. Проблемалуу жана долбоордук окутуу технологиялары

Терминологияны практикалык сценарийлер аркылуу үйрөтүү — окутуунун натыйжалуулугун арттырат. Мисалы, "учак учууга даярдоо боюнча нускама жазуу" деген тапшырма студенттерден тиешелүү авиациялык терминдерди колдонууну талап кылат. Долбоордук иштер студенттерди изилдөөгө түрткү берип, **прагматикалык деңгээлдеги** тил көндүмдөрүн активдештирет.

3. Интерактивдүү окуу стратегиялары

Жуптук жана топтук иш, рөлдүк оюндар, авиациялык симуляциялар тил үйрөнүүнү кызыктуу жана реалдуу шарттарга жакындатат. Маселен, "Диспетчер менен учкучтун

сүйлөшүүсү" деген рөл ойноо учурунда студенттер авиациялык терминдерди контекстте колдоно алышат.

4. Академиялык жазуу жана презентация көндүмдөрү

Кыргыз тилинде кесипке байланыштуу темада илимий баяндама даярдоо же презентация жасоо студенттин **лексикалык жана семантикалык компетенттүүлүгүн** күчөтөт. Терминдерди жазма жана оозеки контекстте туура колдонуу көндүмү калыптанат.

5. ИКТ ресурстарын колдонуу

Авиациялык терминдерди өздөштүрүүдө аудио-видео материалдар, терминологиялык сөздүктөр, интерактивдүү онлайн платформалар (мисалы, Quizlet, Kahoot, Google Classroom) окутууну жандандырат. Мындан тышкары, атайын кыргызча авиациялык терминдердин электрондук базасын түзүү да сунушталат.

6. Кайтарым байланыш жана өзүн-өзү баалоо

Студенттердин тилдик прогрессин байкап туруу жана рефлексия жасоосу терминологияны өздөштүрүүнү ыкчамдатат. Өз алдынча иштелип чыккан "терминдик журнал" (термин + аныктама + мисал + синоним/антоним) стратегиясы жакшы жыйынтык берет.

Кыргыз тилин өздөштүргөн авиация багытындагы студенттер үчүн терминологиялык компетенттүүлүктү калыптандыруу — бул комплекстүү жана системалуу методикалык процессти талап кылат. Эффективдүү методикалар тил менен кесипти интеграциялоого, практикалык кырдаалдарга багытталган көнүгүүлөргө, ИКТ ресурстарды кеңири пайдаланууга негизделиши керек. Ошондой эле окутуучу тарабынан студенттин тилдик муктаждыгы, деңгээли жана кызыгуусу эске алынып, индивидуалдуу мамиле түзүлүшү маанилүү.

Кыргыз тилин үйрөнүп жаткан авиация багытындагы студенттерге терминологиялык компетенттүүлүктү калыптандырууда теориялык негиздер менен катар практикалык ишмердик өзгөчө мааниге ээ. Практикалык иш-чаралар студенттерди активдүү тилдик ишмердикке тартуу менен алардын лексикалык, семантикалык жана функционалдык көндүмдөрүн бекемдейт. Төмөндө практикага багытталган негизги ыкмалар, мисалдар жана баалоо стратегиялары сунушталат.

Окутуу сценарийлеринен үзүндүлөр:

1. Тема: “Учуу коопсуздукту”

Максат: Авиациядагы коопсуздук эрежелери боюнча негизги терминдерди өздөштүрүү.

Иш-чара: Темага байланыштуу кыргызча текст берилет. Мисалы:

"Учууга чейин текшерүү учурунда техникалык абал, жабдуулардын туура иштеши жана аба ырайынын шарты дыкат каралат. Авиациялык коопсуздукту камсыздоо үчүн учкуч, техник жана диспетчер кызматтарынын өз ара байланыш системасы иштейт."

Тапшырма:

- Тексттен терминдерди бөлүп көрсөтүү (коопсуздук, текшерүү, диспетчер, аба ырайы).
- Алардын кыргызча жана кесиптик маанисин түшүндүрүү.
- Диалог түзүү: "Учууга даярдык" темасында учкуч менен диспетчердин ортосундагы сүйлөшүү.

2. Тема: “Аба ырайы маалыматы”

Максат: Синоптикалык терминдерди түшүнүү жана колдонуу.

Иш-чара: Аба ырайынын кыскача маалыматы кыргызча угулат (аудиофайл же видеоматериал аркылуу).

Тапшырма:

- Угулган маалыматты түшүнүп, жазуу түрүндө кайталоо.
- Синоптикалык отчет жазуу.
- Терминдерди визуалдык карталар аркылуу классификациялоо (мисалы: “жамгырлуу”, “турбуленттүү”, “туман”).

Терминологиялык компетенттүүлүктүн деңгээлин баалоодо сабаттуу жана так критерийлер керек. Бул критерийлер төмөнкү компоненттерге негизделет (табл.).

Баалоо компоненти	Критериялар
Лексикалык деңгээл	Терминдерди так түшүнөт жана контекстте туура колдонот.
Семантикалык деңгээл	Терминдин маанисин башка сөздөр менен түшүндүрө алат, мисал келтирет.
Функционалдык деңгээл	Терминди сүйлөм ичинде, диалогдо, баяндамаларда колдонууда туура колдонот.
Прагматикалык деңгээл	Терминдерди кесиптик кырдаалда натыйжалуу жана түшүнүктүү колдонот.

Мындан тышкары, **өзүн-өзү баалоо парактары, портфолио, анонимдүү тесттер, оозеки сүйлөшүү сабактарындагы рефлексия** да прогрессти баалоого өбөлгө түзөт.

Мугалим — тил үйрөтүүдөгү негизги модератор жана координациялоочу. Ал окуу процессин уюштуруп гана тим болбостон, ар бир студенттин өз алдынча ишине, прогрессине, тилдик тоскоолдуктарын жеңүүгө жигердүү жардам берүүчү фигура болуп саналат. Практика көрсөткөндөй, тил үйрөнүүдө студент менен окутуучунун ортосундагы жандуу байланыш, ишенимдүү мамиле өзгөчө маанилүү [6].

Рефлексия — окутуунун ажырагыс бөлүгү катары окутуучу жана студенттер үчүн тең маанилүү. Ар бир сабактын аягында «кайсы терминди үйрөндүк?», «кайсы жагы жеңил болду?», «эмнени кайра кайталаш керек?» деген суроолор аркылуу рефлексивдүү мамиле калыптанат.

Практика — терминологиялык компетенттүүлүктү калыптандыруунун чечүүчү этабы. Окутуу сценарийлеринин туура тандашы, кызыктуу жана кесипке байланышкан көнүгүүлөр, студенттик активдүүлүктү баалоонун так критерийлери, ошондой эле мугалимдин компетенттүү коштоосу жалпы тил үйрөтүү процессинин натыйжалуулугун жогорулатат.

Жыйынтык. Кыргыз тилин экинчи тил катары авиация адистиктеринде үйрөтүүдө терминологиялык компетенттүүлүктү калыптандыруу — тил үйрөтүүнүн гана эмес, кесиптик даярдыктын да негизги багыты катары каралууда.

Изилдөөдө авиация тармагынын өзгөчөлүктөрү, эл аралык тилдик талаптар (ICAO стандарттары), авиациялык терминологиянын татаалдыгы жана предметтик өзгөчөлүгү эске алынды. Кыргыз тилин экинчи тил катары үйрөтүүдө ушул факторлорду эске алуу менен түзүлгөн методикалык ыкмалар — дидактикалык принциптерге (коммуникативдүүлүк, контексттик жана кесипке багыттуулук), заманбап методдорго жана ИКТ каражаттарына таянган натыйжалуу окуу процесстерин иштеп чыгууга өбөлгө түзөт.

Жыйынтыктап айтканда, авиация адистиктериндеги студенттерге кыргыз тилин экинчи тил катары үйрөтүүдө терминологиялык компетенттүүлүктү калыптандыруу атайын

методикалык мамилени, системалуу жана максаттуу иш-аракеттерди талап кылат. Бул багыттагы илимий жана практикалык изилдөөлөрдү тереңдетүү — заманбап билим берүү системасынын актуалдуу маселеси бойдон калууда.

Колдонулган адабияттар

1. Биялиев К.А. ЖОЖдордо кыргыз тилин экинчи тил катары үйрөтүүдө окуу жана угуп түшүнүү ыгын билүү жана аларга машыгууну өнүктүрүү маселеси тууралуу // Вестник Кыргызско-Российского Славянского университета, 2004. – Т. 4. – №3. – С. 71-76. 2
2. Бордовская Н.В. Структурно-функциональная модель терминологической компетентности специалиста [Электронный ресурс] / Н. В. Бордовская, Е. А. Кошкина // Вестник Санкт-Петербургского университета. – 2016. – № 4.
3. Бордовская Н.В. Терминологическая компетентность специалиста: проявление и уровни развития. [Электронный ресурс] / Н. В. Бордовская, Е. А. Кошкина // Человек и образование. – 2016. – № 3 (48).
4. Ермолаева Ж.Е. О формировании терминологической культуры обучающихся в вузах МЧС России [Электронный ресурс] / Ж. Е. Ермолаева // Технологии техносферной безопасности: интернет журнал. – 2014. – № 5 (57).
5. Лабинская А.В. Терминологическая компетентность будущего специалиста МЧС ДНР как составляющая профессиональной компетентности / А. В. Лабинская // Пожарная и техносферная безопасность: проблемы и пути совершенствования. – 2020. – № 3(7). – С. 265-270. – EDN FXHNSIM.
6. Мергенбаева С.Р. Кыргыз тилин үйрөтүүдө окуу мотивациясын жогорулатуу / С. Р. Мергенбаева, Ч. К. Рыспаева // Илим жана инновациялык технологиялар. – 2023. – No. 1(26). – P. 193-198. – DOI 10.33942/sit042265. – EDN BWZAML.
7. Нурланбек кызы Г. Кыргыз тилин экинчи тили катары окутуунун заманбап методдорунда көйгөйлүү окутуу / Г. Нурланбек Кызы, А. Т. Джусубекова, Н. К. Сегизбаева // И. Арабаев атындагы Кыргыз мамлекеттик университетинин Жарчысы. – 2024. – No. 2/2. – P. 107-111. – DOI 10.33514/1694-7851-2024-2/2-107-111. – EDN GTAJZB.
8. Петрова Е.А. Формирование терминологической компетенции в аспекте юриспруденции [Электронный ресурс] / Е. А. Петрова, Д. А. Галиева // Филологические науки. Вопросы теории и практики. – 2016 – № 3.
9. Сегизбаева Н.К. Кыргыз тилин деңгээлдер боюнча окутуу процессинде практикалык сабактарды уюштуруунун технологиялары. [Текст]/Н.К. Сегизбаева // Наука, новые технологии и инновации Кыргызстана. – 2018. – 1, – 94-196 бб.
10. Сегизбаева Н.К. Кыргыз тилин үйрөтүүдө деңгээлдер боюнча коммуникациялык компетенцияны өнүктүрүү маселелери. [Текст] /Н.К. Сегизбаева//БГУ жарчысы. 2018. – 71-74-бб.